

Otokar Březina exotický

— Petr Holman —

Památce Vladimíra Justla

Ušlechtilý nezanechá započatého díla, i když je velmi nesnadné.
Indické přísloví

Od počátku „zájmu o Březinu“ nesčetenkrát zaznělo, že jeho dílo bylo už v době svého vzniku přijímáno buď s nekritickým obdivem a nadšením, nebo naopak s rezervovaným mlčením. Jedním z důvodů byla i skutečnost, že tehdejší provinciální, malověrné české prostředí nebylo připraveno na neočekávaná, překvapující, ba mnohohlasým kontrastem šokující objevení, či spíše zjevení zprvu básnických a o málo let později i esejistických textů, které se mu v tolika ohledech vymykaly a které svou estetikou, filozofií, myšlenkovou plností a obsažností i celkovou koncepcí přesahovaly jinač: do oblastí zcela jiných, nečeských, neevropských, zámořských, orientálních, nemluvě o mnoha jejich jazykových, pro nezralou českou společnost té doby vpravdě exotických zvláštěnostech. (Postupně uveřejňovaná korespondence vešla v obecnější známost až o mnoho desetiletí později.)

Netřeba říkat, že referát je jen pokusem o odpověď na otázky, proč bylo Březinovo dílo vztahováno k území, kde vzniklo, ale zároveň je významně přesáhlo,¹ a v kterých dalších oblastech – především jazykově – se domnělý i skutečný exotismus Březinova díla projevoval.²

Exotismus ve středoevropské i české literatuře zaujímá významnou úlohu už od středověku, ba od dob mnohem dřívějších, a svého uplatnění došel i později (namátkou připomeňme Vrchlického, Zeyera, Nezvala, Biebla...). Chceme-li se ztotožnit s některými vyřčenými definicemi a za literární exotismus považovat „zálibu v cizokrajnosti“, tedy umělecké zpodobení vzdálených nebo neznámých zemí, života, zvyklostí a dalších specifik jejich obyvatel, využívání básnických a jiných prostředků cizích, zejména orientálních jazyků (z Indie, Číny, Japonska, Oceánie či Balkánu), brzy si ověříme, že v literatuře se exotismy (orientalismy, multikulturalismy) uplatňovaly především jako prostředky tematické i formální neobvyklosti, a to s jediným cílem: navodit snivě neurčitou atmosféru touhy po vzdálených krajích, krajinách, územích či zemích.

Netřeba připomínat, že exotismus nebyl předmětem zkoumání jen v regionu české literatury, kupř. od přelomu 19. a 20. století.³ Všude po Evropě i jinde vznikaly a vznikají odborné práce a akce srovnávající nejružnější podoby, formy a rysy exotismu – u nás například nedávné sympozium *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století* (pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Archivem města Plzně v roce 2007). Jedna ze sekcí tohoto sympozia nesla název *Doma, přesto cizí*, a tak se nabízí otázka, zda to neplatí i v případě Otokara Březiny.

Proč se tedy tento „temný“, „těžký“, „mystický“, „obtěžně pochopitelný“, „nejasný“, „nesrozumitelný“, „nepřeložitelný“ symbolista nikdy nestal básníkem davu, básníkem populárním, oficiálním, čítankovým a všeobecně známým, a proč byl milován jen jednotlivci či onou šaldovskou „církví březinovskou“? Nebudeme opakovat nic z toho, co bylo napsáno o metaforách, hudebnosti či všestranné náročnosti Březinových

1 Bylo mj. srovnáváno s jinými filozofickými a náboženskými systémy a osobnostmi geograficky, časově i jinak vzdálených kultur, například s texty staroindických véd a upanišad, s verši pálijské buddhistické sbírky *Dhammapadam*, s bengálskou poezií Rabíndranátha Thákura (k tomu např. Holman 2008) či s poezií Walta Whitmana.

2 Říkáme-li „domnělý“, myslíme například i na Houellebecgovu zatracovanou i obdivovanou tradiční, avšak jen romanticky plochou iluzi exotismu, odlišnosti a *jinakosti* exotických, orientálních zemí, kde Evropan, a tedy i Čech, jako by v bezvládném okouzlení idealizací nacházel vše, co doma postrádá.

3 Za všechny zmínme zeyerovské monografie, paměti, vzpomínky a časopisecké články J. Voborníka, J. Kampera, F. V. Krejčího, M. Kalašové, F. Heritese nebo J. Štolby z let 1897–1907.

textů. Nebudeme mluvit o tom, co před námi zkoumali jiní: o básníkově rozsáhlé a různorodé četbě, o jeho studiu historie, filozofie a jazyků, včetně například ruštiny, starořečtiny a latiny, o zájmu o antiku či Indii a jejich literaturu a náboženství apod. Jakmile totiž tyto aktivity (často upravené a pozměněné) byt i jen ve fragmentech pronikly na veřejnost, zavdaly příčinu k dohadům a spekulacím. Básník se tak sám stával osobností tajemnou, nepřístupnou, mystickou, exotickou.

Nyní se věnujme momentu pro Březinův jazyk mimořádně důležitému a charakteristickému,⁴ totiž užívání slov nečeského, a tudíž pro mnoho tehdejších (i dnešních) Čechů jaksi otažitého, ba skoro nepřátelsky cizího, „exotického“ původu. Jak bylo již dříve uvedeno, slova z nejrůznějších oblastí lidské činnosti vybíral z mnoha jazyků, nejen z těch, které se snažil si osvojit. Právě taková slova, domníváme se, mohla být jednou z nikoli nepodstatných, „technických“ překážek pro čtenáře méně zbhlé a třeba nemající možnost nalistovat si vše v příručkách.

Ohledně Březinova jazykového novátorství je možné souhlasit s Antonínem Juránkem, autorem vůbec prvního, knižně dosud stále nevyslaného pokusu o frekvenční slovník Březinových básnických spisů (1951): „Ve volbě slov prováděl přísný výběr a učinil ze své poezie ‚klauzuru snů‘, kam neměla přístup žádná všednost. [...] V letech devadesátých skupina básníků kolem Jaroslava Kvapila zjemnila sice básnické prostředky lumírovské, ale O. Březina český jazyk zreformoval a zmodernizoval jej. Rozklenul mohutnou klenbu svého myšlenkového chrámu, v jehož rozpětí jasně a čistě zazvučela česká řeč ve své výrazové i hudební kráse, jako by v ní zazněly výsledky mužných výbojů všech básnických snah a škol 19. století. Jeho jazyk je velmi bohatý a rozmanitý a jeho sloh je velmi složitý, stejně tak jako jeho nitro. Do tehdejšího pokladu jazyka českého pronikla z jeho prací básnických dlouhá řada slov uzavřených v odborných vědeckých dílech. V tom je Březinova zásluha na rozmnožení jazykové kultury. Jeho slovník a sloh je věrným zrcadlem jeho osobnosti a jeho básnického nitra. Všechno to, co v životě prožil, a naopak, co mu bylo odepřeno a co zůstalo v jeho životě nevyžito a nenaplněno hmotně i duchovně, zračí se v jeho básnickém jazyce, slohu a myšlenkové náplni“ (Juránek 1951: 22–23).

Co se týká Březinova díla básnického,⁵ obsahuje velké množství slov cizího původu, od termínů z přírodních i jiných věd až po slova

4 Mnoho důležitých postřehů a podnětů přinesla studie Josefa Filipce (1969).

5 Kdo se začne zabývat touto problematikou v Březinových dopisech, zjistí, že zde je užívání slov cizího původu ještě nepoměrně častější, alespoň v počátečních obdobích básnickovy tvorby.

relativně běžně používaná, jež jsou do textů integrována způsobem, jaký nemá srovnání (je však možné exaktně zjistit, kdo a jak používal a znal tato slova v době, kdy je básník začleňoval do svých básní?). Jsou jejich přirozenou součástí a je jen na čtenáři, aby si zjistil jejich přesný význam a pochopil jejich funkci v kontextu gramatickém i jiném. Stejně i my ponecháme na čtenářích tohoto příspěvku, aby si přeložili Březinova slova (viz Příloha) a promysleli jejich umístění v básni.

Přítomnost cizích slov v Březinově díle však není to jediné, co z básníka učinilo exoticky oslnivé zbarveného páva na českém hnojišti. Postupem doby se stal ještě exotičtější. Do své smrti byl víceméně uctíván a obdivován, v období mezi válkami – především po přečtení Demlova *Mého svědectví o Otokaru Březinovi* (1931) – některými odmítán a zatracován, i když stále znovu vydáván, v průběhu a po druhé světové válce nakrátko znovu oslavován, po roce 1948, když ne zcela zamlčován, tedy alespoň komunisticky „vykládán“, tj. překrucován a ideologicky pitván, posléze na chvíli „rehabilitován“ a v roce stého výročí narození (tedy v roce 1968) dokonce oceněn i výstavou v Památníku národního písemnictví v Praze, avšak od počátku sedmdesátých let zas už jen pranýřován nebo okatě přehlížen. Zahraničních překladů ovšem stále přibývalo. 16. listopad 1989 pak znamenal otevření vůbec poslední velké výstavy v Památníku národního písemnictví, 17. listopad 1989 otevřel už docela jiné perspektivy...

Tato podivná sinusoida značí opět cosi velmi neobvyklého (pro vývoj v Čechách však charakteristického) a v jistém smyslu exotického, i když se netýkala jen tohoto básníka a nebyla příznačná jen pro jeho „obor“. Mluvíme-li o těchto *jiných* perspektivách, máme na mysli třeba i to, jak byl význam Březinova díla (i jiných tvůrců) potlačen smeckou náhle se vynořivších barvotiskových „spisovatelů“, „básníků“, „autorů“, „literátů“, „kritiků“, „recenzentů“ a „publicistů“ nebo jak a kým byly vydávány jeho sbírky, části i celek díla, včetně nejnovějších vydání anonymních, pirátských.⁶ Mezi další anachronické exotismy by se daly zařadit i opakující se domněnky o Březinově antisemitismu či různé anketní nářky⁷ nad stále ještě chybějícími rozborů „některých genderově ambivalentních [sic!; pozn. P. H.] autorů typu O. Březiny, J. Demla, ale i Vikové-Kunětické či T. G. Masaryka [sic!; pozn. P. H.]“, živéné

6 Nadmíru „exoticky“ může působit i odpověď odborné pracovnice PNP na otázku po další výstavě (u příležitosti březinovského výročí), že taková výstava byla přece uspořádána už roku 1989.

7 Anketa o „bílých místech“ současné literárněvědné bohemistiky, *Česká literatura* 58, 2010, č. 1 (na vnitřní obálce chybně č. 7), především s. 82 (Jan Matonoha).

především těmi, kteří spoléhají na nepřilíš hodnověrné prameny, nikoliv na vlastní kritický rozum.

Tak v době, kdy český kulturní svět – koncertní, divadelní i filmové sály, státní i soukromá rádia a televize s jejich přímými přenosy, internetovým vysíláním, celodenními „živými vstupy“ a „telemosty“, umělci a „umělci“ všeho druhu, jakož i nejrůznější „alternativy“ všeho druhu se svými „projekty“ všeho druhu – provozuje oslavné tance nad výročími Bohuslava Martinů, Gustava Mahlera či Karla Hynka Máchy⁸ atd., exotický básník českého symbolismu i exotický básník české současnosti zůstává oficiálně opět a znovu „exoticky“ opomíjen, setrvává i nadále ve svém exotickém mlčení a osamocení. Zdá se však, že je to jen dobře.⁹

-
- 8 K tomu např. názor Oldřicha Jarolíma (A2 12/2010): „Ad Hra s nemožnem (A2 11/2010)“: „Děkuji za interview s obdivuhodnou paní Erikou Abrams, jejíž práce si velice vážím. Skutečných myslitelů a umělců tělem i duší, jako byl Ladislav Klíma (nebo třeba Richard Weiner či Vratislav Effenberger), nemá naše zemička nazbyt, přesto se opovažujeme plýtvat jejich silou, jejich tvorbou, dobrým dílem a žít se soustavně pomatenostmi, jež duchovní velmoci shazují se stolu a my si je čile překládáme, redaktorujeme, citujeme, ilustrujeme, ba přepisujeme do památníků. Když v roce 2008 pánové Klíma Ladislav a Deml Jakub měli kulatá výročí, bylo mně velmi líto, že krom vašeho ctěného listu nikdo toho řádně a poměrně nepřipomněl, peněz na vydávání valně nepříbylo, sbírka lidová nikomu na mysl nepřípadla. Dnes, když vidím, jak kdekterý červ ohání se – za peníze – jubilujícím průměrným středoevropským romantikem Karlem Hynkem Máchou, jak všichni se cítí být inspirováni jeho verši, hudebníci, malíři, ba spisovatelé sdružující se v jinak letargické obstarožní obci, jsem konec konců rád, že se Klíma tomu vysmekl. Najde-li se schopný a příčinlivý účetní, který bude vybírat na další vydávání Klímových Spisů, já přispěji. Oznamte mně tu příležitost prosím písemně nebo ve vašem listě.“
- 9 Sborník z březínovského sympozia z roku 2008 měl vyjít začátkem roku 2009. Obtíže s odezdáváním příspěvků, nekonečné průtahy při korekturách, jakož i obtíže finančního rázu způsobily, že vyšel až teď, v roce 2010. Zdá se však, že zpoždění nebylo náhodné... Mezitím jsem měl možnost poprvé nahlédnout do Březínovy složky v LA PNP a objevil zde rozsáhlejší soubor francouzsky, německy a česky psaných dopisů Anny Pammrové Otokaru Březínovi, až do dneška nepřístupných a mnohými badateli považovaných za ztracené. Potěšitelné je, že až na jeden jsou dopisy ve velmi dobrém stavu. Na základě toho je možné říci, že důvod, proč některé Březínovy dopisy nebyly zařazeny do souboru vydaného začátkem třicátých let, je jediný: nekončící napětí mezi myšlenkami, názory a tématy korespondentů. – Plné znění společně s ukázkami z dosud netištěných dopisů in Petr Holman (ed.): *Otokar Březina 2008, Materiály z mezinárodní konference [...] pořádané ve dnech 25.–26. 9. 2008 v Jaro-měřicích nad Rokytnou* (Vsetín: Nakladatelství Dalibor Malina 2010), s. 229–[248].

Příloha

Abecední seznam některých slov cizího původu vyskytujících se v Březinově básnickém díle

Adagio, agónie, akord, akvarel, alabastr, alej, ametystový, andante, anděl, andělský, Angelus, apostrofa, apoteóza, arktický, arkýř, asfodél, asperges, atlasový, azbest, azur, azurný, azurový.

Bakchantický, baldachýn, balzám, balzamiký, barikáda, bazaltový, Beethoven, bibliotéka, blankyt, brutální.

Carství, cízar, církev, citadela, citera, cyklon, cypřiš.

Delfin, démon, démonický, diluviální, dimenze, disonance, dithyramb. Elegický, element, Eliáš, epický, epej, etér, éterný, extatický, extáze.

Fantóm, faraon, fascinující, fazeta, ferment, flétna, forma, fosfor, fosforeskovat, fosforový, fregata, freska.

Gehenna, Gethsemane, gesto.

Halucinace, harfa, harmonický, harmonie, hierarchie, horizont, hosana, hymna, hymnický, hymnus, hypnóza, hypnotizovati.

Chorál, chór, chórický.

Iluze, improvizace, inspirace, inspirovaný, interval, intonace, ironický.

Jasmín, jaspis.

Kadence, kaktus, kantáta, karmín, kasematy, katakomby, katedrála, klášter, klášterní, klauzura, klávesa, klaviatura, komnata, konstelace, kópule, koridor, kosmický, kosmos, krypta.

Laboratoř, labyrint, lazaret, legenda, letargický, libela, lilie, liliový, lyra, lyrismus.

Magický, magie, malachit, mana, matutinum, meditace, melancholie, melancholický, metafora, metamorfóza, metrum, milion, minium, míšal, monolog, monotónní, motiv, mše, myrtoví, mystérium, mystický, mýtus.

Narkóza, nektar, nervózně, nervózní, nota, nuance.

Oáza, obelisk, oceán, oktáva, oliva, oltář, oltářní, opalizující, opál, oranžový, oratoř, orgie, orchestr, orloj.

Palác, palimpsest, palma, pancíř, parfém, parlament, paroxysmus, pasát, patos, perspektiva, piano, pigment, polyfonie, pontifikální, preludium, prerie, prizma, puls, purpur, purpurný, purpurový, pyramida.

Refrén, rekvém, relikvie, rezonance, rezonanční, romance, rubín, rytmický, rytmus.

Safir, salva, samum, serafický, sféra, siena, signál, skandovati, sloka, somnambul, sonáta, stalaktitový, stigma, sugesce, sultán, symbol, symbolický, symfonie.

Šafrán, šarlatný, šarlatový, škála.

Takt, téma, tón, tragický, text, transparent, transponovaný, tremolo, triumf, triumfální, tropický, tropus, tropy, tymián.

Vesmír, vestálka, vigilie, vize.

Zenit, zodiakální.

Žalm.

Literatura

FILIPEC, Josef

1969 „K jazyku a stylu Otokara Březiny“, *Naše řeč* 52, č. 1, s. 1–22

HOLMAN, Petr

1993 *Frequenzwörterbuch zum Lyrischen Werk von Otokar Březina* (Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag)

2008 „Indie a české země – (nejen literární) setkávání na cestách staletí“, in Odorik z Pordenone: *Z Benátek do Pekingu a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století* (Praha: Filosofia), s. [185]–208

JAROLÍM, Oldřich

2010 „Ad Hra s nemožnem“, *A2* 6, č. 12, <http://www.advojka.cz/archiv/2010/12/doslo> [přístup 31. 10. 2010]

JURÁNEK, Antonín

1951 *Inspirační zdroje Otokara Březiny (Slovník Otokara Březiny)*, disertační práce, Praha: Univerzita Karlova, FF

MATONOHÁ, Jan

2010 „Anketa o ‚bílých místech‘ současné literárněvědné bohemistiky“, *Česká literatura* 58, č. 1 (na vnitřní obálce chybně „č. 7“), s. 82

POŘÍZKA, Petr – SCHÄFER, František

2010 „Korpus esejů Otokara Březiny (fragment korpusu české esejistiky přelomu 19.–20. století)“, in Petr Holman (ed.): *Otokar Březina 2008. Materiály z mezinárodní konference [...], pořádané ve dnech 25.–26. 9. 2008 v Jaroměřicích nad Rokytnou* (Vsetín: Nakladatelství Dalibor Malina), s. 95–105

Exotic Otokar Březina

The presented paper attempts to outline why Otokar Březina's work began to be recognized as work which originated on Czech territory, but which surpassed this cultural region significantly at the same time. (His work has been compared with many other intellectual, philosophical and religious systems and writers within geographically and chronologically different cultures and literatures e.g. the Hindu Upanishads and Vedic texts, the Bengali poetry of Rabindranath Tagore and Walt Whitman.) Moreover, the language areas have been researched *inter alia* to demonstrate both the alleged and the real *exoticism* of Otokar Březina's work.

Keywords

exotic, exoticism, orientalism, multiculturalism, language innovation, words of foreign origin